

Látókör

Zsolnai Anikó

A szociális kompetencia fejlődése gyermekkorban

A pszichológiai kutatások számos bizonyítékot tártak föl arról, hogy milyen szoros összefüggés áll fenn a gyerekek szociális viselkedése és hosszú távú alkalmazkodásuk (pszichés egészségük megtartása) között. Azok például, akik rossz szociális készséggel rendelkeznek, hajlamosabbak a pszichés megbetegedésekre, a devianciára (kriminalitás, alkoholizmus).

A szociális kompetencia fejlődésének vizsgálatára eddig kevés figyelmet fordítottak a hazai szakemberek, holott napjainkban egyre többen küzdenek interperszonális problémával, amely végső soron a szociális készségek és képességek fejletlenségére vezethető vissza.

A szociális kompetencia fogalma és funkciója

A szociális kompetencia meghatározásának sok változata ismert. Mielőtt azonban rátérnénk ezek bemutatására, érdemes megnézni, hogy a kompetencia fogalma mit jelent általánosan. A Shorter Oxford English Dictionary (1973) szerint a kompetencia alkalmasság, megfelelés, képesség. Ennek megfelelően a szociális kompetencián „rendszerint olyan, a személyiségre jellemző tulajdonságot értenek, amely a feszültséghelyzetek és konfliktushelyzetek megoldását befolyásolja”. Fülöp Márta és M. Argyle meghatározásában a szociális kompetencia olyan képesség, olyan készségek birtoklása, amely lehetővé teszi, hogy szociális kapcsolatainkban az elérni kívánt hatást elő tudjuk idézni. Nagyon hasonló ehhez B. H. Schneider megközelítése, miszerint a szociális kompetencia képessé tesz valakit megfelelő szociális viselkedések végrehajtására, így elősegítve személyközi kapcsolatainak gazdagodását oly módon, hogy mások érdekét ez ne sértse.

A legtöbb felfogás szerint a szociális kompetencia különböző szociális készségek együttes birtoklása. A szociális készségek meghatározásakor a legtöbben Trower és munkatársai definíciójára hivatkoznak: „A szociális készségek azok a reakciók, amelyek képessé teszik az embert arra, hogy egy adott szociális interakción belül elérje kívánt célját, mégpedig oly módon, hogy az szociálisan elfogadható legyen, és ne mások kárára történjék.” Sue Spence megkülönbözteti a mikroszociális és a makroszociális készségek körét. Az előzőbe a verbális és nonverbális kommunikáció, a szociális percepció tartozik, míg a makroszociális készségeken olyan viselkedési stratégiákat ért, amelyek egy-egy meghatározott helyzetre vonatkoznak. Idesorolható az empátia, a segítő magatartás, a kooperáció, az altruizmus mint a segítő magatartás legmagasabb szintje vagy a konfliktusmegoldó készség.

A vonatkozó szakirodalom száznál több szociális készséggel foglalkozik (lásd Függelék), azonban ezek közül legfontosabbaknak a kommunikációs készségeket tartják. A pszicholingvisztikai kutatások bebizonyították, hogy a „kommunikatív szabályrendszerek megfelelő ismerete szükséges ahhoz, hogy valaki hatékony

kulására. Az együttes játék, a beszélgetések, a mesék mind elősegítik a gyerekek szociális készségeinek fejlődését.

A családban létrejövő kötődések közt azonban lényeges különbségek vannak. Az ezzel foglalkozó vizsgálatok (*Furman és Buhrmester, 1985; Zsolnai, 1989*) kimutatták, hogy a gyerekek főként azért kötődnek szüleikhez, mert azok gondoskodnak róluk, ellátják és szeretik őket, a bajban mindig segítenek és bizalommal lehet fordulni hozzájuk. Nagyszüleikhez a gyerekek sokszor amiatt kötődnek, mert engedékenyek, kiszolgálják őket, mindig a kedvükben járnak. A testvéri kapcsolatokra szintén a szeretet a jellemző, de itt nagyon fontos motívum a játszóparterség is.

A gyermekkori kötődések alakulása azonban nem mindig problémamentes. Legsúlyosabb gondot a korai szülőkapcsolatok elégtelensége jelenti. Sok gyermek meglepően ingerszegény környezetben nő föl, a szülők nem törődnek vele. Máskor az anya személyiségéből ered, hogy a gyerek nem kapja meg a megfelelő érzelmi ingereket, például az anya szeretetmegvonással, ingerült szavakkal vagy ellenszenvet kifejező nem verbális kommunikációval fogadja gyermeke érzelmi közeledését.

E hatások mind károsan befolyásolják a gyermek szociális viselkedését, szociális kompetenciájának fejlődését, és gyakran vezetnek kötődési nehézségek, kötődési rendellenességek kialakulásához.

A család után az iskola befolyásolja legjobban a szociális kompetencia fejlődését gyermekkorban. *Togiuri és Moos* modelljében ezt a befolyást a következő tényezők együttes hatása eredményezi: az iskola és az osztály fizikai környezete, szociális strukturáltsága és kultúrája.

A XX. század elején megjelenő reformpedagógiai mozgalmak, főleg *Montessori* munkássága nyomán ismert, hogy az iskola épülete, az osztály berendezettsége, a bútorok, a felszereltség mind meghatározó erővel bír a jó iskolai légkör kialakulására. Maga *Lewin* és *Moreno* is fölhívta a figyelmet ezen tényezők szerepére a csoportklíma kialakulásában, befolyásolásában. A legújabb pedagógiai törekvések, pl. green teaching (zöld pedagógia), szintén nagy jelentőséget tulajdonítanak a fenti komponenseknek. Tudják és a gyakorlatban meg is valósítják az emberléptékűség, a „small is beautiful” (a kicsi szép) elvét (*Schumacher, 1991*), megteremtve ezzel a feltételt a jó szociális klímájú iskola kialakulására.

Az iskola szociális struktúrájának egyik legfontosabb szereplője a pedagógus. Személyes kapcsolata tanítványaival, főleg kisiskolákban, amikor a gyerekek egy, esetleg néhány tanárral vannak csak tartós szociális interakcióban, meghatározó a szociális viselkedések alakulására. A gyerekek megnyilvánulásaira, problémáira irányuló tanári visszajelzések szintén hatással vannak a tanulók szociális viselkedésére, hisz a pedagógus mintát nyújt számukra (*White, Smith és Kuzma*).

Meghatározó erejű a pedagógus empátiája is. *Carl Rogers*, a személyközpontú pszichológiai irányzat megteremtője már az 1940-es években fölhívta a figyelmet ennek fontosságára a gyógyításban és a pedagógiai munkában. A tanulóközpontú tanítás, amelynek legfőbb kategóriája a tanulás facilitálása (elősegítése), egy újfajta tanári magatartási stílusra épül. Ennek kulcsszavai a kongruencia (meg-egyezés, megfelelés), az empátia és a másik ember pozitív elfogadása. Vizsgálati adatok támasztják alá, hogy a tanulóközpontú oktatás kedvezően hat a gyerekek szociális kompetenciájának fejlődésére, néhány szakember pedig az empátiát egyenesen a pozitív társkapcsolatok fejlődése alapjának tekinti.

A tanárok képviselte vezetési stílusok is különböző hatást gyakorolnak a szociális kompetencia fejlődésére. A *Lewin* által felvett vezetési stílusok – tekintélyelvű, demokratikus, anarchikus – közül a demokratikus vezetés az, amely a legkedvezőbb feltételeket teremti meg a gyerekek szociális viselkedésének pozitív

irányba történő alakulására. A tanulók itt lehetőséget kapnak olyan alapvető szociális készségek gyakorlására, mint az empátia, a segítő magatartás vagy a kooperáció.

A gyerekek szociális kompetenciájának fejlődését nagymértékben meghatározza az iskola által közvetített szociális értékek köre is. A pedagógus az a személy, aki személyes kapcsolatain keresztül ezt leginkább kifejezi tanítványai felé. *Erich Fromm* (1984) így vall erről: „Nevelési rendszerünk egyik nagyon kényes kérdése, hogy miközben ismeretanyagot tanítunk, elmulasztjuk azt a tanítást, amely az emberi fejlődés szempontjából a legfontosabb: a tanítást, amit nem adhat meg más, csak egy érett, szerető személy pusztán jelenléte. Kultúránk régebbi korszakaiban vagy Kínában a kimagasló szellemi tulajdonságokat értékelték az emberben a legtöbbre. A tanító sem csupán – sőt nem is elsősorban információforrás volt, hanem azt a szerepet töltötte be, hogy bizonyos emberi magatartásformákat közvetített.” *Fromm* a mintaadásról beszél, amelynek fontosságát a pedagógia mindig is hangsúlyozta. Ha egy pedagógus mintát tud adni, olyan értékeket tud közvetíteni, amelyek fejlesztően hatnak tanítványai személyiségére.

A család és az iskola mellett a *kulturális hatások* is meghatározó szerepűek a szociális kompetencia fejlődésében. A szociális készségek, képességek ugyanis természetüknél fogva jól tükrözik a környező kultúra sajátos követelményeit. A saját kulturális környezetünkben érvényes kapcsolati minták, interakciós „forgatókönyvek” ismerete lényeges előfeltétele a hatékony társas kapcsolatok alakulásának (*J. P. Forgas*).

A kulturális különbségek sora mutatható ki az egyes társadalmak között, amelyek közül itt csak néhányat emelünk ki. Az egyik alapvető eltérés, hogy egy adott társadalom individualista vagy kollektivistá orientáltságú. Az elsőkben az egyéni érdekek és célok a meghatározóak, míg a másodikban a csoport érdekei és céljai mindig prioritást élveznek az individuummal szemben. Különbség van az egyes társadalmak toleranciájában a másság, az uralkodó normáktól eltérő magatartások megítélésében is. Olyan országokban, ahol kevésbé tolerálják a megszokottól való eltérést, a szülőkre és gyermekeikre nagyobb nyomás nehezedik, hogy elkerüljék az elfogadott normáktól különböző szociális viselkedési formákat (*Hofstede*). A legtöbb nem verbális üzenet is kultúrához kötött, és az adott kultúra még azokat a jelzéseket is módosítja, amelyek nagyon sok kultúrában jelen vannak. „A közel-keleti kultúrákban például a személyközi távolságok sokkal kisebbek. Az arabok állítólag sokféle modalitást szeretnek használni személyes interakcióikban, beleértve a szagérzékelést is, ennél fogva a mi mércéinkhez képest kényelmetlenül közel állnak egymáshoz.” (*J. P. Forgas*, 183. o.) Hasonló kulturális különbségre utal *Aiello* és *Jones* (1971) is, akik iskolai játszótéren készített fényképek elemzése alapján arról számolnak be, hogy a fekete gyerekek hajlamosak a fehér gyerekeknél közelebb állni az emberekhez.

A bemutatott példák mellett persze számos más különbség is létezik, amelyek szintén meggyőzően igazolják, hogy szociális viselkedésünk mennyire kultúrafüggő, s hogy a szociális kompetencia sok tényező együttes hatása által fejlődik.

FÜGGELÉK

Szociális készségek listája

Környezeti viselkedések

A környezet megóvása

- a berendezések és tárgyak megfelelő használata
- a játszótér játékeinak megóvása

Étkezési viselkedés

- az edények rendeltetészerű használata
- csak a nekünk szánt étel elfogyasztása
- a nem kívánt étel udvarias visszautastása

Közlekedés

- belépés és leülés mások megzavarása nélkül
- a közlekedési szabályok betartása az utcán

Személyközi viselkedések

Konfliktuskezelés

- bosszantásra, ugratásra konstruktív válasz adása
- megtámadás (testi) esetén segítségkérés vagy más célravezető megoldás keresése
- a mérgeesség kifejezése mérsékelt hangnemben, agresszió és verekedés nélkül

Figyelemfelkeltés

- a tanár figyelmének felkeltése jelentkezőssel
- megszólalás előtt egy kicsi szünet tartása
- kéréskor udvarias hangnem használata
- a társak figyelmének felkeltése megfelelő módon

Egymás üdvözlése

- üdvözléskor a másik szemébe nézés
- néven szólítása annak, akitől kérde-zünk valamit
- bemutatkozáskor kézfogás és szóbeli üdvözlés
- találkozáskor rámosolygás a másikra

Segítés másokon

- tanári és osztálytársi kérés teljesítése
- osztálytárs megvédése problémás szituációban
- együttérzés problémával küzdő társainkkal

Viselkedés társalgás közben

- figyelés a beszélőre
- a szituációnak megfelelő hangnem alkalmazása
- kis szünet tartása megszólalás előtt
- a beszélgetésnek megfelelő megjegyzések alkalmazása

Szervezett játék

- a játékszabályok betartása
- a vereség elfogadása és gratulálás a győztesnek

Pozitív attitűd mások iránt

- mások teljesítményeinek elismerése és megdicsérése
- a miénktől eltérő karakterű emberek tolerálása

Önmagunkkal szembeni viselkedések

A következmények elfogadása

- bocsánatkérés mások megsértése esetén
- a helytelen tett következményének vállalása

Etikus viselkedés

- a jó és a rossz megkülönböztetése
- a helytelen viselkedés következményeinek vállalása

Érzelmek kifejezése

- saját érzelmek és hangulatok megfogalmazása
- mások hangulatainak felismerése és megfogalmazása

Pozitív énatitűdök

- a dicséret és bók megköszönése
- pozitív megnyilatkozás magunkról

Felelősség

- rendszeres iskolába járás
- iskolába érkezés időben
- az iskolai pad rendben tartása
- a szükséges taneszközök behozása az iskolába

Feladattal kapcsolatos viselkedések

Kérdés és válaszolás

- válaszolás a tanár kérdéseire
- a szükséges információk megkérdezése

Figyelés

- az óra megkezdésétől figyelés a tanárra
- meghallgatása annak, aki az osztálynak beszél

Megbeszélés, vita

- a szituációnak megfelelő hangnem használata vita esetén
- vitatkozáskor érvek fölhozása

Irodalom

- Aielo, J. R. és Jones, D. E.:* Field study of the proxemic behaviour of young children in three subcultural groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1971, 19. 351–356.
- Ainsworth, M. D. S.:* Infancy in Uganda: Infant care and the growth of attachment. *The Johns Hopkins Press, Baltimore*. 1967.
- Argyle, M.:* The psychology of interpersonal behaviour. Penguin, New York, 1983.
- Bowlby, J.:* Attachment and loss. London, Hegarth Press. 1969.
- Forgas, J.P.:* A társas érintkezés pszichológiája. Bp., Gondolat Kiadó. 1989.
- Fromm, E.:* A szeretet művészete. Bp., Helikon Kiadó. 1984.
- Fülöp Márta:* A szociális készségek fejlesztésének elméletéről és gyakorlatáról. *Pedagógiai Szemle*, 1991. 41. 3. sz. 49–58.
- Furman, W. és Robbins, P.:* What's the point? Issues in the selection of treatment objectives. In: *B. H. Schneider, K. H. Rubin és J. E. Ledingham (szerk.): Children's peer relations: Issues in assessment and intervention.* New York. Springer-Verlag. 1985. 41–54.
- Hofstede, G.:* Value systems in forty countries. In: *L. Eckensberger, W. Lonner és Y. Poortinga (szerk.): Cross-cultural contributions to psychology.* Swets és Zeitlinger, Lisse, 1979.
- Moos, R.:* Evaluating educational environments: Methods, procedures, findings, and policy implications. Jossey Bass, San Francisco, 1979.
- Schneider, B. H.:* Children's social competence in context. Pergamon Press, Oxford, 1993.
- Schumacher, E. F.:* A kicsi szép. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1991.
- Spence, S. és Shepherd, G.:* Developments in social skills training. Academic Press, London, 1983.
- Stephens, T. M.:* Social skills in the classroom. Cedars Press. 1978.
- Tagiuri, R.:* The concept of organizational climate. In: *R. Tagiuri és G. H. Litwin (szerk.): Organizational climate: Exploration of a concept.* Harvard University, Boston, 1968.
- Trower, P., Bryant, B. és Argyle, M.:* Social skills and mental health. University of Pittsburg Press, Pittsburg, 1978.
- White, K. J., Smith, S. G. és Kuzma, B.:* The influence of teacher feedback on children's peer preferences and perceptions: Replication and test of order effects. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Seattle, WA. 1991.
- Zsolnai Anikó:* A gyermekkori kötődések vizsgálatának lehetőségei. *Pedagógiai Szemle*, 1989. 39. 5. sz. 430–437.